

Юлія КЕРНЯКЕВИЧ-ТАНАСІЙЧУК

*завідувач кафедри судочинства навчально-наукового
юридичного інституту Прикарпатського національного
університету імені Василя Стефаника, доктор юридичних
наук, професор*

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-9165-2818>

КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧА СИСТЕМА УКРАЇНИ: ВИКЛИКИ ВОЄННОГО СТАНУ

Необхідність приведення національної кримінально-виконавчої системи України у відповідність до стандартів Ради Європи є одним з першочергових завдань у процесі реалізації кримінально-виконавчої політики та обумовлює триваючий характер пенітенціарної реформи.

Так, Стратегією реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року, яка, будучи програмним документом, окреслює напрями подальшого реформування і функціонування пенітенціарної системи, встановлюється, що: «Метою Стратегії є створення гуманістичної системи виконання кримінальних покарань, що гарантуватиме безпеку суспільства і забезпечуватиме соціальну адаптацію засуджених та осіб, взятих під варту»[1]. З огляду на зазначене вище, допустимо стверджувати, що ознаками, яким прагне відповідати національна кримінально-виконавча система є забезпечення: 1) безпеки суспільства та 2) соціальної адаптації засуджених та осіб, взятих під варту.

Більше того, враховуючи умови воєнного стану, запровадженого в Україні внаслідок повномасштабної збройної агресії російської федерації, питання «безпекового потенціалу» пенітенціарної системи як щодо засуджених, персоналу органів та установ виконання покарань, так і суспільства, більше того – держави загострилося. Перед кримінально-виконавчою системою постали нові виклики, які одночасно поглибили існуючі та створили нові проблеми у процесі виконання-відбування покарань, а також обумовили покладення на органи та установи виконання покарань нових завдань та функцій.

Розглядаючи проблеми кримінально-виконавчої системи України в умовах воєнного стану, доречно їх класифікувати на ті, які спостерігаються в установах виконання покарань на території України тих її регіонах, які є відносно безпечними, і проблеми в установах виконання покарань на тимчасово окупованих територіях та тих територіях, які знаходяться в зоні бойових дій.

Серед проблем, які виникли й існують у регіонах, які є відносно безпечними, називають:

- порушення прав засуджених та ув'язнених;
- катування, насильство та залякування;
- незабезпечення безпеки засуджених, ув'язнених та персоналу (несвоєчасна, неповна та неналежна евакуація, неналежне фінансування, відсутність ін-

формаційної та управлінської підтримки та супроводу дій персоналу та ув'язнених, залишення персоналу та ув'язнених в небезпеці, неналежний стан установ виконання покарань, до яких переміщуються евакуйовані засуджені та ув'язнені);

- несвоєчасне, неповне звільнення засуджених та ув'язнених за відповідними правовими підставами або позбавлення засуджених та ув'язнених таких можливостей [2].

До проблем, які виникли й існують на тимчасово окупованих територіях та тих територіях, які знаходяться в зоні бойових дій, належать:

- порушення прав засуджених та ув'язнених;
- катування, насильство та залякування;
- переміщення ув'язнених в невідомі місця та напрямки; надання громадянства держави-агресора без наявності вільного волевиявлення ув'язнених; звільнення окремих ув'язнених від відбування покарання або з-під варти; зміни вироків та інших процесуальних правових підстав перебування ув'язнених в установах;
- використання ув'язнених як робітничої сили, військових та «живого щиту»;
- використання інфраструктури установ виконання покарань для розміщення особового складу військових, техніки, військового обладнання та боєприпасів[2].

Відтак, в умовах воєнного стану в Україні очевидно є необхідність удосконалення процедури ефективної та оперативної евакуації засуджених осіб з установ виконання покарань, які знаходяться у місцевостях, наближених до районів, де ведуться бойові дії, до установ виконання покарань з відповідним режимом утримання, які розташовані в безпечній місцевості; посилення зусиль щодо організації повернення засуджених осіб з окупованих територій на територію підконтрольній Україні, створення гуманітарних коридорів для забезпечення потреб установ виконання покарань, які опинилися на окупованих територіях тощо[3, с. 82].

Ведучи мову про нинішній стан кримінально-виконавчої системи України, начальник Департаменту з питань виконання кримінальних покарань С. К. Гречанюк під час виступу 21 червня 2023 року у Києві на Міжнародному пенітенціарному форумі України – 2023 наголосив на оперативних військових проєктах «Зберегти систему та бути корисними для держави», зокрема:

1. Евакуювали понад 10% українських полонених із зони бойових дій та підготували плани дій на випадок наближення війни до кожної з українських пенітенціарних установ.

2. Розроблено алгоритми дій штабу в районі бойових дій та при можливому зайнятті установ виконання покарань.

3. Озброєння та залучення до захисту України воєнізованих формувань Державної кримінально-виконавчої служби України.

4. У співпраці з Офісом Президента України ми домоглися звільнення шляхом помилування близько 400 засуджених, які виявили бажання захищати Батьківщину в лавах Збройних Сил.

5. Ведення обліку та документування збитків, заподіяних бойовими діями в установах кримінально-виконавчої системи.

6. Запустили центри стійкості у відкритих частинах колоній для підтримки місцевого населення в містах і селах України[4].

Як бачимо, на воєнізовані формування Державної кримінально-виконавчої служби України (підрозділи, які відповідно до закону діють у складі органів і установ виконання покарань, слідчих ізоляторів, призначені для їх охорони та запобігання і припинення дій, що дезорганізують роботу виправних установ[5]) в умовах воєнного стану покладено додаткові завдання. Так, ст. 12 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» доповнено частиною 2, відповідно до якої: «Під час дії воєнного стану в Україні воєнізовані формування можуть брати участь у відсічі збройної агресії проти України та охороні органів виконання покарань. Спільно із Збройними Силами України, органами військового управління, з'єднаннями та іншими підпорядкованими складовими сил оборони держави воєнізовані формування можуть брати участь в охороні та переміщенні військовополонених, захоплених внаслідок ведення воєнних (бойових) дій у зв'язку з відсіччю збройної агресії проти України»[5]. Як зазначається на сайті Державної кримінально-виконавчої служби України: «В'язнична система суттєво розширила чисельність і доукомплектує своє воєнізоване формування «Циклон», окремі підрозділи якого уже беруть участь у захисті держави» [6]. Не зважаючи, на норму закріплену ч. 1 ст. 18 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», яка встановлює категорії осіб, що звільняються від призову на строкову військову службу в мирний час, до яких віднесено громадян України, які були засуджені за вчинення кримінального правопорушення до позбавлення волі, обмеження волі, зокрема й із звільненням від відбування покарання[7], у зв'язку із початком повномасштабної війни росії проти України та запровадженням воєнного стану засуджені особи, насамперед колишні військові, почали виявляти ініціативу захищати країну.

Президентом України прийнято три укази про помилування, завдяки яким 363 засуджених взяли до рук зброю й пішли на захист України. Клопотання про бажання служити і зараз продовжують надходити від засуджених[8]. Крім того, 25 грудня 2023 року до Верховної Ради України подано законопроект, який передбачає, що: «На військову службу за призовом під час мобілізації, на особливий період можуть бути призвані за бажанням особи, які засуджені до відбування покарання з випробуванням, крім тих, хто засуджений за вчинення злочинів проти основ національної безпеки України, а також злочинів, передбачених статтями 401-414, 426-433, 436, 437-442 Кримінального кодексу України» (окремих військових кримінальних правопорушень та окремих кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку) [9]. Не відомо, чи відповідна норма буде схвалена законодавцем, але, слід кон-

статувати, що з приводу неї сьогодні триває чимало дискусій серед науковців та практичних працівників.

Ще одним, але чи не найбільшим викликом для національної кримінально-виконавчої системи України стало виконання нею не властивої раніше їй функції – утримання військовополонених.

Міжнародні стандарти поводження з військовополоненими закріплені в однойменній Женевській конвенції від 12.08.1949 року[10], на національному рівні порядок тримання військовополонених регламентується відповідним Порядком тримання військовополонених, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2022 р. № 413[11].

В установах Державної кримінально-виконавчої служби України для тримання військовополонених утворено 51 дільницю (станом на червень 2022 року)[12], які розташовані майже в кожному регіоні України, та 2 табори.

Перший, утворений у травні 2022 року, – Державна установа «Табір для тримання військовополонених «Захід 1», шляхом реорганізації Державної установи «Миколаївська виправна колонія № 50» (мінімального рівня безпеки), яка розміщена на території Львівської області.

Створення другого – Державна установа «Табір для тримання військовополонених «Захід 2» на базі Державної установи «Могилів-Подільська виправна колонія (№ 114)» у Вінницькій області обумовлено зростанням кількості російських військовополонених та блокуванням процесу обміну військовополоненими російською стороною.

Одночасно, як передбачено ч. 7 ст. 11 Кримінально-виконавчого кодексу України: «Під час дії воєнного стану в Україні у зв'язку з неможливістю доставлення військовополонених безпосередньо до табору для тримання військовополонених, з метою забезпечення їхнього життя та здоров'я такі особи можуть тимчасово перебувати в дільницях для тримання військовополонених, утворених у виправних колоніях мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання, середнього та максимального рівнів безпеки. Військовополонені, які перебувають у дільницях для тримання військовополонених, переміщуються до табору для тримання військовополонених, як тільки таке безпечне переміщення стане практично можливим»[13].

Із проаналізованого вище можемо зробити висновок, що в умовах воєнного стану зміщено пріоритети функціонування кримінально-виконавчої системи: крім завдань щодо реалізації кари, створення умов для виправлення та ресоціалізації засуджених, запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами, важливе значення набули завдання щодо забезпечення безпеки як засуджених, так і персоналу органів та установ виконання покарань, а також забезпечення безпеки Української держави. Варто наголосити, що особливим значенням наділене завдання кримінально-виконавчої системи щодо утримання військовополонених, належність і відповідність міжнародним стандартам його реалізації є важливим індикатором цивілізованості держави, якою є Україна.

1. Про схвалення Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та затвердження операційного плану її реалізації у 2022-2024 роках: розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.12. 2022 р. № 1153-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153-2022-%D1%80#n10> (дата звернення: 10.01.2024).
2. Михайло Романов. Установи виконання покарань під час війни. URL: <https://khp.org/1608811011> (дата звернення: 10.01.2024).
3. Кернякевич-Танасійчук Ю.В. Воєнний стан у системі чинників (факторів), що впливають на кримінально-виконавчу політику України. *Law and Society*. 2022. Issue 6. P. 79-84.
4. 21 ЧЕРВНЯ 2023 РОКУ У КИСВІ ПРОЙШОВ МІЖНАРОДНИЙ ПЕНІТЕНЦІАРНИЙ ФОРУМ, ЯКИЙ ОРГАНІЗУВАЛИ ТА ПРОВЕЛИ МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ ТА ДЕПАРТАМЕНТ З ПИТАНЬ ВИКОНАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПОКАРАНЬ ЗА ПІДТРИМКИ УПРАВЛІННЯ ООН З НАРКОТИКІВ ТА ЗЛОЧИННОСТІ UNODC – UNITED NATIONS OFFICE ON DRUGS AND CRIME. URL: <https://kvs.gov.ua/new/note/13091/> (дата звернення: 25.07.2023).
5. Про Державну кримінально-виконавчу службу України : Закон України від 23.06.2005 р. № 2713-IV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2713-15> (дата звернення: 10.01.2024).
6. В'ЯЗНИЧНИЙ ДАЙДЖЕСТ ВОЄННОГО ПЕРІОДУ. URL: <https://kvs.gov.ua/new/note/12019/> (дата звернення: 10.01.2024).
7. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25.03.1992 р. № 2232-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text> (дата звернення: 10.01.2024).
8. Президент помилував уже 363 засуджених, що захотіли воювати за Україну. Яка процедура. URL: <https://novynarnia.com/2022/04/10/prezydent-pomyluvav-uzhe-363-zasudzhenyh-yaki-zahotily-voyuvaty-za-ukrayinu-yaka-procedura/> (дата звернення: 10.01.2024).
9. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення окремих питань мобілізації, військового обліку та проходження військової служби. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43451> (дата звернення: 10.01.2024).
10. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12.08.1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text (дата звернення: 11.01.2024).
11. Про затвердження Порядку тримання військовополонених: Постанова Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2022 р. № 413. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/413-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 11.01.2024).
12. УТВОРЕНО ДІЛЬНИЦІ ТА ТАБІР ДЛЯ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ В УСТАНОВАХ ДКВС УКРАЇНИ. URL: <https://kvs.gov.ua/new/note/12359/> (дата звернення: 11.01.2024).

13. Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон України від 11.07.2003 р. № 1129-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text> (дата звернення: 11.01.2024).

Кернякевич-Танасійчук Юлія. Кримінально-виконавча система України: виклики воєнного стану

У науковій статті досліджуються виклики воєнного стану, які постали перед кримінально-виконавчою системою України. Особливу увагу акцентується на проблемах у сфері виконання покарань, обумовлених дією воєнного стану в Україні.

Наголошено, що в умовах воєнного стану в Україні питання «безпекового потенціалу» кримінально-виконавчої системи як щодо засуджених, персоналу органів та установ виконання покарань, так і суспільства, більше того – держави загострилося. Перед кримінально-виконавчою системою постали нові виклики, які одночасно поглибили існуючі та створили нові проблеми у процесі виконання-відбування покарань, а також обумовили покладення на органи та установи виконання покарань нових завдань та функцій.

Встановлено, що проблеми кримінально-виконавчої системи України в умовах воєнного стану доцільно класифікувати на ті, які спостерігаються в установах виконання покарань на території України в тих її регіонах, які є відносно безпечними, і проблеми в установах виконання покарань на тимчасово окупованих територіях та тих територіях, які знаходяться в зоні бойових дій.

Серед викликів, які постали перед кримінально-виконавчою системою в умовах воєнного стану в Україні названо: необхідність удосконалення процедури ефективної та оперативної евакуації засуджених осіб з установ виконання покарань, які знаходяться у місцевостях, наближених до районів, де ведуться бойові дії, до установ виконання покарань з відповідним режимом утримання, які розташовані в безпечній місцевості; озброєння та залучення до захисту України воєнізованих формувань Державної кримінально-виконавчої служби України; звільнення шляхом помилування засуджених, насамперед колишніх військових, які виявили бажання захищати Батьківщину в лавах Збройних Сил.

Найбільше уваги зосереджено на реалізації не властивій для кримінально-виконавчої служби України функції – утримання військовополонених. Встановлено, що в установах Державної кримінально-виконавчої служби України для тримання військовополонених утворено 51 дільницю, які розташовані майже в кожному регіоні України, та 2 табори. Зроблено висновок, що особливим значенням наділене завдання кримінально-виконавчої системи щодо утримання військовополонених, належність і відповідність міжнародним стандартам його реалізації є важливим індикатором цивілізованості держави, якою є Україна.

Ключові слова: кримінально-виконавча система, пенітенціарна система, воєнний стан, проблеми системи виконання покарань, утримання військовополонених.

Kernyakevich-Tanasychuk Yuliya. Criminal and executive system of Ukraine: challenges of martial law

The scientific article examines the challenges of martial law that faced the criminal-executive system of Ukraine. Particular attention is focused on problems in the field of

execution of punishments caused by martial law in Ukraine. It was emphasized that in the conditions of martial law in Ukraine, the issue of the «security potential» of the criminal-executive system, both in relation to convicts, the personnel of bodies and institutions for the execution of punishments, as well as society, and moreover, the state, has become more acute. New challenges appeared before the criminal-executive system, which simultaneously deepened the existing ones and created new problems in the process of execution and serving of punishments, as well as caused new tasks and functions to be assigned to bodies and institutions for the execution of punishments.

It has been established that the problems of the criminal-executive system of Ukraine under martial law are expediently classified into those observed in penal institutions on the territory of Ukraine in those regions of Ukraine that are relatively safe, and problems in penal institutions in temporarily occupied territories and those territories, which are in the war zone.

Among the challenges faced by the criminal-executive system in the conditions of martial law in Ukraine are: the need to improve the procedure for the effective and operational evacuation of convicted persons from penal institutions located in areas close to areas where hostilities are taking place, to penal institutions with an appropriate mode of maintenance, which are located in a safe area; arming and involvement in the defense of Ukraine of paramilitary formations of the State Criminal Executive Service of Ukraine; release through amnesty of convicts, primarily ex-servicemen, who expressed a desire to defend the Motherland in the ranks of the Armed Forces.

Most of the attention is focused on the implementation of a function that is not typical for the criminal-executive service of Ukraine - keeping prisoners of war. It was established that 51 precincts and 2 camps were established in the institutions of the State Criminal Executive Service of Ukraine to hold prisoners of war, which are located in almost every region of Ukraine. It was concluded that the special importance assigned to the task of the criminal-executive system regarding the detention of prisoners of war, the appropriateness and compliance with international standards of its implementation is an important indicator of the civilization of the state, which is Ukraine.

Key words: criminal-executive system, penitentiary system, martial law, problems of the system of execution of punishments, detention of prisoners of war.